

Elnarə HÜSEYNOIZI-ƏMİRLİ

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Folklor İnstitutu

E-mail: elnaramirli@gmail.com

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9050-9139>

<https://doi.org/10.59849/2309-7949.2024.4.101>

SÖYLƏYİCİ TƏHKİYƏSİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ ŞİFAHİ ÖRNƏKLƏR

(Azərbaycan örnəkləri əsasında)

Açar sözlər: folklor örnəkləri, mətn, janr, söyləyici təhkiyəsi

Summary

Elnara Huseyngizi-Amirli

Main features of the storytellers' narration and oral examples

Researchers encounter some difficulties in obtaining samples when conducting research on any genre. This is because there are still unresolved issues related to the genre of oral examples in Azerbaijan publications.

Such difficulties are also manifested during the creation of systematic catalogs. Thus, during the systematization of folklore examples, it is necessary to determine the genre of those examples first. The fact that the available examples are satisfactory in terms of text and plot makes it much easier to determine the genre. Oral examples and their texts that appear in Azerbaijan publications are not always perfect. In addition to examples that meet the requirements of the text and have a complete plot, there are also examples with incomplete plots that have defective characteristics.

In Azerbaijan publications, these issues are often related to the narrator, collector and compiler. In this article, we will talk about the characteristics of the narrator's speech and its relation to oral examples, their text and genre.

Key words: folklore examples, text, genre, storytellers' narration

Резюме

Эльнара Гусейнкизи-Амирли

Основные особенности повествования сказителей и устные примеры

Исследователи сталкиваются с некоторыми трудностями при получении образцов при проведении исследований любого жанра. Это связано с тем, что в азербайджанских изданиях до сих пор остаются нерешенные вопросы, связанные с жанром устных примеров.

Подобные трудности проявляются и при создании систематических каталогов. Таким образом, при систематизации фольклорных примеров необходимо прежде всего определить жанр этих примеров. Тот факт, что имеющиеся примеры удовлетворительны по тексту и сюжету, значительно облегчает определение жанра. Устные примеры и их тексты, появляющиеся в Азербайджанских изданиях, не всегда безупречны. Помимо примеров, соответствующих требованиям текста и имеющих законченный сюжет, встречаются также примеры с неполными сюжетами, имеющими дефектные характеристики.

В Азербайджанских изданиях эти вопросы часто связаны с рассказчиком, собирателем и составителем. В этой статье мы поговорим об особенностях речи рассказчика и ее отношении к устным примерам, их тексту и жанру.

Ключевые слова: фольклорные образцы, текст, жанр, повествование сказителей

Giriş: Toplayıcılar adətən söyləyicilər haqqında müəyyən fikirlərə sahib olurlar və bu fikirləri öz toplama kitablarına yazdıqları öz sözdə və ya ayrıca araşdırmada ifadə edirlər. Müxtəlif zamanlarda biz toplayıcıların “yaxşı söyləyici idi”, “sərbəst danışdı”, “ənənəni yaxşı bilir”, “çox şey bilir, amma ifadə edə bilmir”, “təhkiyə qabiliyyəti yoxdur” və s. kimi fikirləri ilə tanış oluruq. Toplayıcılar söyləyiciləri toplama prosesindəki davranışına görə qiymətləndirirlər. Daha sonra, yəni, səsli şəkildə qeyd olunan materiallar yazıya köçürülərək mətn halına salınarkən məsələnin mahiyyəti dəyişir: artıq bu mətnlərdən istifadə edərkən qarşıya çıxan məsələlərlə bağlı nəinki söyləyici, eyni zamanda toplayıcı və tərtibçilərin də işini dəyərləndirmək lazım olur.

Dünya folklorşünaslığında söyləyicilik sənəti və onun xüsusiyyətləri haqqında müəyyən araşdırmalar aparılmışdır. M.Perri və A.Lord söyləyicilik sənətinin geniş şəkildə araşdırılması ilə söyləyici təhkiyəsinin xüsusiyyətləri, mərhələləri, komponentləri haqqında ətraflı məlumat vermişlər. Daha sonrakı dövrlərdə folklorşünaslıq üzrə müxtəlif tədqiqat kitablarında, tərtibçilər tərəfindən toplama kitablarına yazılan ön sözlərdə söyləyici təhkiyəsi məsələsinə müxtəlif tərəflərdən münasibət bildirilmişdir. Söyləyici təhkiyəsi müəyyən xüsusiyyətlərə malik olur: hər hansı mərasimi icra edərkən, yerində və məqamında informasiya verərkən, toplayıcı qarşısındakı sualları cavablandırarkən və s. hallarda bu xüsusiyyətlər fərqli olur.

Mövcud tədqiqatlara və toplama işlərinə əsaslanıb demək olar ki, qarşıya çıxan ən vacib məsələlərdən biri toplanan materialların nəşr olunması zamanı **söyləyici təhkiyəsinin qorunmasıdır**. Söyləyici danışq dilində danışır, əldə olunan materialların da elə olduğu kimi – el dilində necə deyilibsə, o şəkildə də nəşr olunması məqsəduyğundur. Bu xüsusiyyət gələcək elmi araşdırmalar üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Şifahi örneklərdə də biz bu məsələnin şahidi oluruq. Biləsuvar bölgəsinə məxsus bir bayatıda “Mən aşix, hayana sən, Gedibsən hayana sən? Ürəyim səni isdeyir, Yatıbsan, oyanasan” (Usta söyləyicilərin repertuarı, 2024, s. 131). Aşıq İman Növrəsə məxsus bir örnekdə “Norəs der, qıyma canıma...”, Katibiyə aid bir nümunədə “Xublar sərdarına Gönlüm düşəli, Ciyər kəbab oldu, yandı, neyliyim” hissələrində danışq dilinə məxsus ifadələr bölgəyə xas danışq dili xüsusiyyətlərinin araşdırılması baxımından səmərəlidir, əgər həmin ifadələr dəyişdirilib ədəbi dildə verilsəydi, bu nümunələr araşdırma üçün yararsız hala düşər. Bu nümunələrin sayını çoxaltmaq mümkündür (Mümtaz, 2005, s. 104, s. 173). Şifahi nümunələrin ədəbi dil normalarına uyğunlaşdırılması təcrübəsi folklorşünaslıq tarixində mövcud olmuşdur və müxtəlif zamanlarda araşdırıcılar bu məsələyə fikir bildirmişlər. Ə.Əsgər “Oğuznamə yaradıcılığı” adlı araşdırmasında yazır: “Şifahi mətnin üzərində müəyyən düzəlişlər etmək duyğusundan nəinki orta əsrlərin katibi, hətta şifahi mətnin mahiyyətini anlayan folklorçu belə azad deyil. Bu səbəbdən az-az folklor mətni göstərmək olar ki, ona tərtibçi qələmi dəyməsin. Tərtibçi ən yaxşı halda “xırda düzəlişlər” edərək mətni “gözəlləşdirir”.

Şifahi mətnin bütövlükdə ədəbi dilin normalarına salınması halları daha geniş yayılmışdır” (Əsgər, 2013, s. 217). Təəssüf hissi ilə deyə bilərik ki, bu hal sovet dövründə geniş yayılmış, nəşr olunmuş bir çox folklor toplama kitablarına salınmış materialların əksəriyyəti ədəbi dilə keçirilmişdir. Muxtar Kazımoğlu bu haqda yazır: Çap olunan folklor nümunələri arasında ədəbi dilə uyğunlaşdırılan və “səliqə-sahmana” salınanların çoxluq yaratması istər-istəməz gənc folklorçuları çaşdırır və onlar qeyri-ixtiyari olaraq çoxluğun təsiri altına düşməli olurlar. Belə zərərli meyildən uzaqlaşmağın başlıca yolu, heç şübhəsiz, təməl nəzəri biliyə yiyələnmək, folklorşünaslığın əlifbası sayılan mühüm elmi prinsipləri mənimsəməkdir” (Kazımoğlu, 2014, s. 71). M.Kazımoğlu digər bir məqaləsində toplama işlərində təhriflərə yol verilməsindən, mətnlərin ədəbi dilə keçirilməsindən, bu cür təhrif faktlarının hətta məzmun quraşdırılması səviyyəsinə yetməsindən bəhs edərək vurğulayır ki, hər iki halda şifahi ədəbiyyat nümunəsi kimi təqdim olunan mətn Azərbaycan folklorunu təmsil edə biləcək mənbəyə çevrilə bilməz (Kazımoğlu-İmanov, 2022, s. 12).

Folklor toplanması zamanı qarşıladığımız məsələlərdən biri də odur ki, bəzi söyləyicilər xalq dilində danışmaqdan çəkinir, ədəbi dildə danışmağa cəhd edirlər. Toplayıcı, ona məhz xalq dilində söylənən örnəklərin lazım olması ilə bağlı məlumat verdikdən sonra söyləyici bir qədər sərbəstləşir və xalq dilində danışmağa başlayır. Söylənən örnək ilkin təəssürata və ya həcminə görə yaxşı və ya pis kimi qiymətləndirilməməlidir. Çünki hər örnək fərqli söyləyici tərəfindən söylənilir, hərəsində həmin söyləyicinin öz dəsti-xətti var. Söyləyici danışdığı örnəklərə öz imzasını qoyur: öz üslubunda danışır, onu yeni yaradıcılıq məhsuluna çevirir. Beləliklə, eyni süjeti daşısalar da, yeni söyləyici tərəfindən söylənmiş nümunə digərlərinin təkrarı hesab edilməməlidir. İ.Rüstəmzadə bu məsələyə belə münasibət bildirir: “Həmin nağıllar bəlli süjetlər əsasında qurulsalar da, təhkiyəsinə, yeniliyinə görə ənənəvi variantlardan xeyli fərqlənir. Məsələn, “Üç ölüm” nağılının Azərbaycanda indiyə qədər ancaq bir variantı məlum idi, Abbas kişidən qeydə alınmış variant isə süjetin təhlilində mühüm rol oynayacaqdır” (QFBT, IX, s.5). Eyni fikirləri bayatıya da aid etmək olar. Tutaq ki, bayatı söyləyən bir söyləyici əvvəlkindən fərqli intonasiyaya, ifadə şəkillərinə malik olur, hətta improvizasiyalar edərək dörd misralı bayatını beş və ya daha çox misraya çatdırmaqla bilir. X.Kərimova söyləyici nitqinə xas özəlliklərin nağıl janrına aid örnəklərdə daha çox özünü göstərməsini belə izah edir: “Nağıl təhkiyəsi nitqin təbiiliyini göstərən səciyyəvi bir mənbədir. Nəzm əsərləri ilə müqayisədə nəsrə olan mətnlərin ifası zamanı özəl nitq elementləri daha qabarıq nəzərə çarpır. Hər söyləyici fikirlərini öz nitq qabiliyyətinə uyğun şəkildə ifadə edir” (Kərimova, 2019, s. 134).

Eyni süjetin müxtəlif variantlarına nəzər yetirdikdə məlum olur ki, həmin süjeti söyləyən söyləyicilərin işi yalnız bu süjeti olduğu kimi çatdırmaq olmayıb. Hər bir süjet ənənəni daşımaqla yanaşı, həm də söyləyicinin müəyyən xüsusiyyətlərindən don geyinib yeni hala düşür, variantlaşma da məhz belə gerçəkləşir. Söyləyici bu yerdə həm də bölgənin təmsilçisi kimi çıxış edir. Muxtar Kazımoğlu

bu məsələni aşiq yaradıcılığında “Hər ustadın fəaliyyəti sayəsində yeni-yeni dastanlarla, yeni-yeni şeir janrları ilə zənginləşən ənənədə əsl mahiyyət dəyişmir” şəklində izah edərək daha sonra dəsti-xətt məsələsinin aşiq yaradıcılığında hətta bədahətən şeir demək səviyyəsinə çatdığından bəhs edir (Kazımoğlu, 2014, s.55). Qeyd edək ki, aşiq yaradıcılığı daha zəngin ifa xüsusiyyətlərinə malik olduğu üçün burada təhkiyə ilə birlikdə digər fəaliyyət xüsusiyyətlərindən də bəhs olunur. Amerikan folkloşünası Dan Ben Amos folkloru bəlli zamanda gerçəkləşən artistik aksiyon adlandırır. Ancaq araşdırıcı bu aksiyonu digərlərindən fərqləndirir, əsas xüsusiyyətini isə mədəniyyətə aid ənənələr dəsti üzərində qurulması və toplumun bütün üzvləri tərəfindən qəbul olunması ilə səciyyələndirir (Amos, 2006, s. 33).

Təhkiyənin qorunması vacib məsələlərdəndir. Təəssüf ki, toplama nəşrlərində şifahi mətnin içinə qarışmış tərtibçi əlavələri qarşıya çıxır. İzah xarakterli bu əlavələrin ya ayrıca başlıqda, ya da əmək yazısında verilməsi təhkiyənin qorunması baxımından əhəmiyyətlidir. Bundan başqa, nümunələrin digər dillərdən Azərbaycan dilinə tərcüməsi zamanı kontekst daxilindəki mənanın qorunması diqqət edilməli məsələdir və bu haqda ayrıca araşdırmalar vardır.

Söylənən nümunələrin həcmi

Söyləyici toplayıcının sualları qarşısında bildiklərini danışır. Ola bilsin ki, bir neçə cümlədən ibarət hər hansı nümunə lakonik səciyyə daşıyaraq uzun-uzadı söylənmiş başqa nümunədən daha çox informasiya ehtiva edir. Söyləyici söylədiyi nümunələrin janr xüsusiyyətləri haqda məlumatsız olsa da, burada janr məsələsi də vardır. Məsələn, atalar sözləri lakonizm tələb etdiyi üçün kiçik həcmliyə. Nəşrlərdə hətta iki sözdən ibarət olub kifayət qədər dolğun mənanı malik atalar sözlərinə rast gəlirik. “Alınan qalar”, “Ölməyən dirilməz”, “Yıxılmasa, dikilməz” (Salman Mümtazın şəxsi fondundan folklor mətnləri, 2013, s.13, s.20, s. 22). Əfsanələr də yığcamlıq tələb edir, söyləyici necə eşidibsə, eləcə yığcam şəkildə də danışır. Bir əfsanə nümunəsində söyləyici lakonikliyi bu şəkildə qoruyur: “Bir gəlin başını yuyurmuş. Qeyni bını görür. Gəlin utanır. Deyir ki, Allah, məni daş elə. Allah bını daş eliyir” (Acalov, 1988, s. 84.). “Əfsanə mətnlərinin özünəməxsusluğu onun janr təbiəti, funksiyası, süjet quruluşu, eləcə də söyləyicinin mətnə olan münasibəti ilə sıx bağlıdır. Belə ki, əfsanələr informativ xarakter daşdığı üçün yaranışın əsasında dayanan hadisə kifayət qədər lakonik şəkildə ifadə olunmağa məhkumdur. Əfsanə mətninin yığcam olması informativliyin tələbi kimi çıxış edir (Əmirli, 2023, s. 40).

Söyləyici qəlibləri

Söyləyici danışmağa başlayarkən müxtəlif nümunələrə fərqli yanaşır və həmin nümunələrə fərqli şəkildə giriş verir, yaxud sonunu fərqli bitirir. Məsələn, nağılda “biri varmış, biri yoxmuş”, “göydən üç alma düşdü” və s., əfsanə və rəvayətlərə xas “deyirlər”, “deyilənə görə”, “uzaq keçmişdə” və s, bayatıya xas “əzizim”, “mən aşiq” və s. qəlib ifadələrə rast gəlirik. Bəzən söyləyici bir janra aid qəlibi digər janra aid nümunəni söyləyərkən də istifadə edir. “Əfsanələrdə çox hallarda nağılların başlanğıc detallarından istifadə olunur” (Qafarlı, 2011, s. 294). Hər janra

aid qəlib ifadələrlə bağlı müxtəlif dövrlərdə araşdırılmış, funksiyalarına görə qruplaşdırılmış, müəyyən fikirlər söylənmişdir. Bu səbəbdən də qəliblər haqqında uzun-uzadı bəhs etməyəcəyik.

Söyləyici əlavələri

Müxtəlif örnəkləri söyləyərkən söyləyicilər bir çox hallarda əlavələr edirlər. Bu əlavələrin hər biri ayrıca funksiya daşıyır. Məsələn, söyləyici atalar sözü danışarkən onun tərbiyəvi əhəmiyyəti haqqında, bayatı danışarkən öz hiss və duyğuları ilə bağlı əlavələr edir. Söyləyici improvizatorluğundan bəhs edərkən bayatı janrı daha tez yada düşür. Bayatının özünəməxsus qəlibi olduğu üçün, söyləyici əlavəsi burada tez sezilir. Dörd misradan ibarət bayatıya, bir qədər əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, bəzən beşinci misra və yaxud hansısa misrasına söz əlavə oluna bilər.

Ördək göl olan yerdə,
Ceyran çöl olan yerdə.
Anunan bacun qurban, ay şahidər,
Qanun göl olan yerdə

(Usta söyləyicilərin repertuarı, 2024, s. 156).

Söyləyicilər müxtəlif örnəkləri söyləyərkən fərqli davranırlar. M.Kazımoğlu bəzi söyləyicilərin nağılın məzmununa uyğun şeirlər əlavə etməsindən, bəzisinin nağılın final formulunda öz adını çəkməsindən, digərinin isə sonda xeyir-dua verməsindən bəhs edir (Kazımoğlu-İmanov, 2023, s.43). Məsələn, sehirli nağıl söyləyərkən sadəcə sehirliliyi qabartmaq üçün xüsusi ifadələr işlədirsə, möcüzəli ünsürlərlə zəngin əfsanə söyləyərkən qarşısındakını inandırmaq üçün hətta and içə bilər. Əfsanələr gerçək faktlarla bağlı olduğu üçün məqamında söylənilərsə, söyləyici təbii şəkildə qarşıya çıxan gerçəkliklə əfsanə süjetinin sonunu uyğunlaşdırmaq üçün qarşısındakını inandırmaya daha çox cəhd edir. L.Degin fikrincə, əfsanə söyləyicisi hər zaman həqiqəti söylədiyini iddia edir, qarşısındakını inandırmaq üçün səy göstərir (Dégh, 2001, s. 6). Əfsanə örnəklərində söyləyici əlavələri bəzən şeir şəkildə qarşıya çıxır. Əfsanə örnəkləri lakonizm xarakterli olsa da, bəzən söyləyici şeir parçalarına müraciət edir. Əfsanələrdə duanın, qarğışın, yalvarışın, çevrilmənin, yaranışın poetik ifadəsinə rast gəlik (Hüseynqızı-Əmirli, 2023, s. 56-58).

Söyləyici toplayıcı qarşısında ancaq ona verilən suallara cavab verməklə kifayətlənir. "Söyləyici folklorçu alimin yanında əksər hallarda sıxılır, dərs danışan uşağa bənzəyir... Folklor mətni folklorçu alimə söyləmək və ya yazıya alınmaq üçün yaranmayıb. Onun öz auditoriyası var və bu auditoriyada söylənərkən öz təbii halında olur (Azərbaycan folkloru antologiyası. XII, 2005, 18-19). Bütün deyilənləri nəzərə alaraq toplayıcı qarşısında və təbii məqamında folklor örnəklərini söyləyərkən söyləyicinin təhkiyəsində gerçəkləşən fərqliliklərdən daha geniş bəhs etməyə ehtiyac yoxdur. Kontekst məsələsi haqqında isə irəlidə bəhs edəcəyik.

Təhkiyənin konteksti

Kontekst şifahi nümunənin söyləndiyi vəziyyətdir. A.Dandesə görə, bir xalq bilgisi məhsulunun konteksti həmin məhsulun aktual şəkildə yer aldığı xüsusi

sosial vəziyyətdir. Kontekst və funksiyanı bir-birindən ayırmaq vacibdir. Funksiya mahiyyətə müəyyən sayda kontekstə əsaslanaraq yaranan xüsusi nəticədir. Daha geniş mənada funksiya mövcud xalq bilgisi məhsulunun istifadə məqsədi haqqında araşdırıcının verdiyi qiymətdir” (Dandes, 2006, s. 43). Şifahi örnəyin ortaya çıxdığı vəziyyət kontekst, söylənmə məqsədi isə funksiyanı ifadə edirsə, demək ki, hər ikisi bir-biri ilə sıx bağlıdır. Məsələn, qarşıya çıxan bir dağın yaranışı haqqında məlumat vermək bir əfsanənin yaranması deməkdir. Burada kontekst – dağla qarşılaşmağımız; funksiya – informasiya verməkdir. Əgər biz dağla qarşılaşmasaydıq, həmin informasiyanı vermək tələbatı olmayacaqdı. Və ya hər hansı bir şəxsin xoşagəlməz davranışı qarşılığında ona dərs vermək üçün bir ibrətamiz atalar sözü demək ehtiyacı duyuruq. Burada da həmin şəxs həmin davranışı gerçəkləşdirməsəydi, yəni kontekst yetişməsəydi, qarşıya ona dərs vermək məqsədi qoyulmayacaqdı və həmin atalar sözünün deyilməsi zərurəti yaranmayacaqdı. Bütün bunlar kontekst və funksiya əlaqəsini göstərir.

Şifahi örnəyin söylənmə məqsədindən bəhs edərkən onun janr mənsubiyyəti məsələsindən yan keçmək olmur. Elə örnəklər vardır ki, hələ də onu konkret janra aid etməkdə çətinlik çəkirik. Nəşrlərimizdə lətifələrin rəvayət, rəvayətlərin isə lətifə başlığında verilməsi buna misaldır. Nəzəri ümumiləşdirmə aparsaq, deyə bilərik ki, lətifələr epik folklorun kiçik həcmli janrı olaraq zarafatla güldürmək funksiyası daşıyan örnəklərdir. Lətifələr bütün dövrlərdə xalqın məşğuliyyətlərindən biri olmuşdur. Həyatın müxtəlif tərəflərini özünə mövzu seçən lətifələr hətta çətin anlarda da insanların psixoloji müalicə vasitəsinə çevrilmişdir. Lətifə söyləyən qarşısındakı insanları güldürmək, gərginliyi azaltmaq məqsədi güdür, bütün bunlarla yanaşı lətifə həm də düşündürücü mahiyyət daşıya bilir. Lətifələrin müəyyən mənada düşündürücü və tərbiyəedici xüsusiyyət daşması bir tərəfdən də rəvayətə yaxınlaşdırır və bu zaman iki janra aid örnəkləri seçmək bir qədər çətinləşir. A.Dandesin örnəklərin janrını müəyyən etmək üçün tövsiyə etdiyi üç üsuldən biri də kontekstin öyrənilməsidir ki, bu da söyləyicinin təhkiyəsi ilə birbaşa bağlıdır. Söyləyici bu örnəyi hansı kontekstdə, nə məqsədlə söyləmişdir. A.Dandes eyni zamanda xalq bilgisi məhsulunun yarandığı konteksti həmin məhsulun mövcud olduğu xüsusi sosial vəziyyət hesab edir. Burada əsas məsələ isə həmin “xalq məhsulunun” hansı məqsədlə söylənməsidir (Dandes, 2006, s. 43-49). A.B.Lord da belə hesab edir ki, söyləyici üçün ifa onun gerçəkləşdiyi yaradıcılıq anıdır, bu yaradıcılıq aktının baş verdiyi şərtlər çox vacibdir (Лорд, 1994, s.25). “Bu məlumatların, yəni mətnin ifa olunma konteksti, ifa tərz, söyləyicinin emosional durumu haqqında məlumatların kitaba daxil edilməsi əslində şifahi mətnin daha yaxşı başa düşülməsinə, onun məna yükünün anlaşılmasına kömək edir, mətnin nəyə xidmət etdiyini, nə məqsədlə söylənildiyini bilmək üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, X, s. 11). Araşdırıcı daha sonra A.Y.Brisinin fikrinə istinad edərək kontekstual məlumatlardan məhrum yazıya

almaların mətn haqqında natamam təsəvvür yaratması və mətni düzgün izah etməyə imkan verməməsindən bəhs edir.

Folklor toplularında materialların söyləndiyi kontekstin təsvir olunmaması araşdırıcıların işində hər zaman çətinlik yaradan məsələlərdən olmuşdur. Söylənmənin gerçəkləşdiyi kontekstin dəyərləndirilməsi toplama işində vacib məqamlardan biridir və toplama kitablarında düzgün təsvir olunmalıdır. Yerində və zamanında söylənən örnəklə toplayıcı qarşısında söylənən örnək, təbii ki, fərqli olmalıdır. Bir qədər əvvəldə də vurğuladığımız kimi, bir söyləyici ətrafındakı insanlara qarşısına çıxan bir dağın yaranması haqqında hər hansı bir əfsanəni danışarkən süjeti təbii və inandırıcı bir şəkildə çatdırmaq üçün müxtəlif jestlərdən, mimikalarından, ifadələrdən istifadə edir. Toplayıcı qarşısında isə bu xüsusiyyətlərin bir çoxundan məhrum olur və demək olar ki, məcburi şəkildə danışır. Bu baxımdan kontekstin təsviri vacibdir.

Söyləyici təhkiyəsinin xüsusiyyətlərindən bəhs edərkən a) söyləyici təhkiyəsinə təsir edən amillər; b) söyləyici təhkiyəsinin təsir etdiyi məsələlər şəklində bölgü aparsaq, doğru olar. Təbii ki, burada toplayıcının suallarının dəqiqliyi, professionallığı da vacibdir.

a) Söyləyici təhkiyəsinə təsir edən məqamlardan biri onun *fərdi xüsusiyyətləridir*. Xarakter məsələsi nitqə də müəyyən dərəcədə toxunur. Elə söyləyici vardır ki, heç nədən çəkinmir və çox sərbəst danışır. İ.Rüstəməzadə tərtibçisi olduğu “Zəngəzur folklor örnəkləri”nin I cildinə yazdığı ön sözdə ifaçılıq manerası ilə seçilən, sərbəst təhkiyəyə sahib olan X.Cəbrayilov, A.Abbasov, Z.Məmmədova kimi söyləyicilərin adını çəkir (Rüstəməzadə, 2021, s. 4). Eyni zamanda utancaq xarakterli söyləyicilər də vardır. L.Süleymanova Şərur rayonundan olan söyləyici haqqında “Südabə Həsənova təbiətə utancaq adam olduğu üçün otaqda bizdən başqa adam olarsa, danışmır, otağa hansısa əməkdaş girirdisə, nitqi dərhal qırılırdı” yazdıqdan sonra uzun müddət davam edən toplama prosesində söyləyicinin getdikcə açılışaraq daha sərbəst danışması hətta bəzi örnəkləri söyləyərkən xüsusi performans nümayiş etdirdiyini: bəzən zümzümə etməsini, bəzən çırtıq, çəpik çalaraq və ya gözlərini süzərək təhkiyəsinə davam etdiyini vurğulayır (Şərur folklor örnəkləri, II, 2023, s. 6). Bəzən isə bunun əksinə olaraq, söyləyicinin utanmadan, rahat danışa bilməsi hallarına da rast gəlinir. “Aldığımız təəssürata əsasən, əvvəlcə Qarabağ folklor söyləyiciləri haqqında bir neçə söz demək istəyirik. Azərbaycanın digər bölgələrində olduğu kimi, Qarabağ camaatı da olduqca istiqanlı, qonaqpərvərdir. Hansı qapıya getdiksə, ev sahiblərini gülürüz, xoşsifət gördük. Qarabağlı söyləyicilərimiz bəzi bölgələrimizdən olan folklor söyləyiciləri ilə müqayisədə daha kompleksiz, daha sərbəst danışdırlar” (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, VI, s. 3). Digər bir söyləyici haqqında “Hürü nənin folklor söyləyiciliyi gündəlik məişət söhbətləri, ünsiyyət kontekstində daha təbii şəkildə baş tuturdu” fikri də maraqlıdır (Rüstəməzadə, 2021, s. 8). Söyləyicinin güclü yaddaşa malik olması da onun söyləyiciliyinə təsirsiz ötüşür. “Bizə zəngin material verən söyləyicilər

məhz güclü yaddaşa malik olan şəxslərdir. Əslə Cənubi Azərbaycandan olan Sahib kişi də güclü yaddaşa sahib olub, söylədiyi mətnləri bir dəfə eşitməklə hafizəsində saxlayıb... İki saatdan artıq sürən söhbət zamanı ondan doqquz nağıl, iki rəvayət, anasından eşitdiyi bir mahnının mətnini qeydə aldıq” (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, V, s. 6). Bundan əlavə, bəzi söyləyicilər məlumatlı olsalar da, onu çatdırmaq bacarığından məhrumdurlar ki, bu da nitq xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirilir. “Çərkəz babanın təhkiyəsi daha gözəl olsa da, Qaytaran baba qədər nağıl bilmirdi.. Qaytaran kişinin nağıl repertuarı zəngin olsa da, təhkiyəsi qurudur (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, VII, s.8).

Folklor toplanılması zamanı söyləyicinin təhkiyəsinə təsir edən amillərdən biri də onun *sosial statusudur*. Materiallara əsaslanıb demək mümkündür ki, hər söyləyicinin maraq dairəsində olan və daha çox danışmağa meyl etdiyi nüsxələr vardır. M.Kazımoğlu-İmanov söyləmə tərzinin özünəməxsusluğundan bəhs edir, bu xüsusiyyətin nüsxələrdə də özünü göstərdiyini yazır: Söyləyicilər arasında fərq, təbii ki, maraq dairəsinə görə nüsxələrin seçilməsi ilə bitmir. Fərq həm də seçilmiş nüsxələrin dinləyiciyə çatdırılma üsulunda da özünü göstərir (Kazımoğlu-İmanov, 2023, s. 6). Söyləyicilərin cəmiyyətdəki mövqeyi onun təhkiyəsinə müəyyən təsirini göstərir. İ.Rüstənzadə bir söyləyici haqqında yazır: “Peşəsinin molla olması və yas məclislərini aparması onun repertuarına təsirsiz ötüşməyib. Söylədiyi mətnlər daha çox islam dinindən gələn fikirlərin xalq arasında təbliğinə xidmət edir” (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, V, s. 6).

Söyləyicilikdə cins kateqoriyası və onun təhkiyəyə təsiri

Toplama işi ilə məşğul olanlar söyləyicilərin fərqli cinsə mənsub olmasının onun təhkiyəsinə təsir etdiyi haqqında müəyyən fikirlər söyləmişlər. E.Talıblı toplayıb tərtib etdiyi Zəngəzur folklor nüsxələri” kitabının ikinci cildində söyləyicisi Nailə İmanlı haqqında yazır: “Nailə İmanlının bir folklor söyləyicisi kimi formalaşmasında söyləyicilik ənənəsinin, xüsusilə, qadın söyləyicilik ənənəsinin mühüm rolu olmuşdur. Onun söylədiyi mətnlərin çoxunda qadın psixologiyası, qadın dünyagörüşü, qadın maraq və mövqeyi əhəmiyyətli faktor kimi iştirak edir, sezilir” (Talıblı, 2022, s. 15). Xuraman Kərimova söyləyicinin təhkiyə etdiyi mətnin onun savad və dünyagörüşündən, yaddaş və təxəyyülündən, qadın və ya kişi olmasından və s. amillərlə bağlı olduğunu qeyd edir (Kərimova, 2019, s. 68). Müşahidələr göstərir ki, qadınlar daha çox süfrə mədəniyyəti ilə bağlı nüsxələrin, eyni zamanda bayatı, atalar sözləri, alqış, qarğış, kişilər isə nağıl, dastan, lətifə və s. kimi janrlara aid nümunələrin söylənməsinə maraq göstərirlər ki, bu məsələ də onların cəmiyyətdəki sosial statusu ilə bağlı olur. Repertuarında hər hansı janra aid nüsxələrin üstünlük təşkil etməsini söyləyicinin həyatında baş verən hadisələrlə də əlaqələndirmək mümkündür. “Elmira xanımın açıqlığı bir sənət kimi seçməsinin maraqlı tarixçəsi var. Özünün dediyinə görə, cavan oğlunun ölümündən sonra o, məclislərə gedərək ağı deməyə başlayıb (Rüstənzadə, 2021, s. 12). Toplanan nüsxələrin məzmunu və janrı məsələsi də müəyyən hallarda cins kateqoriyası ilə

bağlı olur. “Söyləyicilərin tərkibinə diqqət yetirdikdə, kişilərin fəallığı diqqəti cəlb edir. Belə ki, nağıl yazıya alınmış 128 söyləyicinin 59 faizini kişi, 41 faizini qadın təşkil edir. Nağıl söyləyicilərinin böyük əksəriyyətini təhsili olmayan və ya orta təhsilli adamlar təşkil edir. Bölgədən yazıya alınmış nağılların 85 faizi məhz bu qrupa məxsus adamlardan toplanmışdır. Ən yaxşı nağıl söyləyicilərimizin də təhsilsiz və ya az təhsilli olmaları nağıl janrının bu qrup insanların repertuarı üçün xarakterik olduğunu söyləməyə əsas verir” (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, IX, s. 6). F.Bayat söyləyicilikdə cins ünsürünün janr məsələsinə təsirindən bəhs edərək yazır: “Ayrı-ayrı janrların şəkillənişində söyləyicinin yaşadığı və ya çıxdığı mühit, şəxsi keyfiyyətləri, psixoloji özəllikləri, həyat təcrübəsi, təhsili, cinsi, sosial mənsəyi mühüm rol oynayır” (Bayat, 2021, s. 42).

Sosiallıq məsələsindən bəhs edərkən təhkiyənin sosial funksiyası da yada düşür. Söyləyici hər hansı şifahi örnəyi söyləyərkən həm məzmunu, həm də örnəyin daşdığı funksiyaya görə müəyyən bir performans gerçəkləşdirir, müəyyən jest və mimikalardan, baxış tərzindən, paralel olaraq, söz, ifadə və cümlələrdən istifadə edir. Bütün bunlar auditoriyada müəyyən təəssürat yaradır, müəyyən əhlali-ruhhiyyə formalaşdırır. Dan Ben Amos şifahi örnəklərin sosial xarakterini daha çox ünsiyyətlə əlaqələndirərək “folklor söyləyicinin yaradıcılığı və estetik xüsusiyyətlərin birləşməsi, təhkiyə yoluyla gerçəkləşən qarşılıqlı sosial təsirdir” şəklində ifadə edir (Amos, 2006, s. 33).

Söyləyicinin əhvalı və psixologiyası

Söyləyici təhkiyəsi haqqında fikir bildirərkən zaman məsələsindən də yan keçmək olmur. Belə ki, müxtəlif zamanlarda söyləyicinin təhkiyəsi öz xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Burada zaman həm hər hansı ictimai-siyasi hadisələrin baş verdiyi dövr kimi, həm də geniş mənada tərəqqi baxımından dəyərləndirilə bilər. Birinciyə onu aid edə bilirik ki, sovet hakimiyyəti dövründə folklor söyləyiciliyi müstəqillik dövrü söyləyiciliyindən məzmun baxımından fərqlənir. Bundan başqa, Qarabağ müharibəsi dövründə toplanmış örnəklərdə müharibə mövzusu üstünlük təşkil edir. Məsələn, bayatı janrına aid örnəklər daha çox Vətənə, torpaq sevgisinə, Vətən uğrunda can fəda etmiş şəhidlərə, Vətəni qoruyan əsgərlərə və s. uyğunlaşdırılır. Eyni zamanda müharibə dövrünə aid xatirə janrına aid örnəklər də üstünlük təşkil edir. “Güllü nənənin kədərli bir taleyi vardır. Bir oğlunu müharibədə, digərini Taxtakörpü qəsəbəsində itirmişdir. Özünün də dediyi kimi, onu danışdıran həmin ağrı-acı, həmin dərddir. Yeri gəlmişkən qeyd edim ki, bayatı söyləyiciləri bəzən bir neçə bayatı dedikdən sonra təbi gəlmədiyi üçün ardını gətirə bilmir, yaxud onları qəhər boğduğundan sözlərinə davam edə bilmirlər. Amma Güllü nənə üçün bayatı söyləmək elə bil adıləşib və əhvalında heç bir dəyişiklik olmadan birnəfəsə onlarla bayatı söyləyə bilir” (Qarabağ: folklor da bir tarixdir. IV, s. 8).

Zamanla bağlı digər bir təsir söyləyicinin uzun müddət hər hansı örnəyi söyləməməsi və unutmamasıdır. “Bir çox söyləyicilər mətnləri uzun müddət ifa etmədiklərindən artıq onları unutmuşlar. Məsələn, Aşıq Umbay artıq uzun müddət-

dir məclis aparmadığından bir çox dastanları, aşiq rəvayətlərini unutmuşdur” (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, VI, s. 5). Eyni toplayıcı söyləyicilərin uzun müddət hər hansı örnəyi söyləmədiklərinə görə lazımı keyfiyyətdə çatdırı bilmədiklərini, təsvir, formul vəs xüsusiyyətlərdən azad olmuş şəkildə quru süjet xəttini nəql etdiklərini yazır (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, V, s. 8).

b) Təhkiyənin təsiri ilə yaranan dəyişikliklər

Bir qədər əvvəl söyləyici təhkiyəsinə təsir edən məqamlardan bəhs etdik. Elə hallar olur ki, söyləyicinin təhkiyəsi ona təsir edir və müəyyən dəyişikliklərə səbəb olur. Belə məsələlərdən biri variantlaşmadır. Eyni süjet müxtəlif söyləyicilərin təhkiyəsində dəyişilir, variantlaşır. Biz əksər hallarda müxtəlif bölgələrə aid söyləyicilərin təhkiyəsindəki variantlaşmadan bəhs edirik. Eyni söyləyicinin təhkiyəsində də variantlaşma baş verir.

Eyni söyləyici təhkiyəsində variantlaşma

Söyləyici bəzən uzun müddətli toplaman prosesində eyni örnəyi bir neçə dəfə söyləyə bilər. Təkrar söylənən örnəklər də eyni söyləyicinin ifasında variantlaşmaya məruz qalır. “Müxtəlif vaxtlarda Gülgəz nənə eyni şifahi örnəyi fərqli şəkildə söyləmişdi. Məsələn, birinci dəfə “Ayıblı ayıbın bilsə, başına papaq örtər” deyən söyləyicimiz ikinci dəfə “Ayıblı ayıbın bilsə, başına papaq atar” deyərək “örtər” feilini “atar” feili ilə əvəz edir (Usta söyləyicilərin repertuarı, II, 2024, s. 5). L.Süleymanova da öz söyləyicisinin eyni mətni bir neçə dəfə təkrar danışmasından və bu prosesdə mətnin hansı dəyişikliklərə uğradığını izləməsindən bəhs edərək müxtəlif vaxtlarda danışılan həmin mətnlərin hamısının kitaba salınmasının gələcək tədqiqatlar üçün faydalı olacağını düşünür (Şəhur folklor örnəkləri, II, 2023, s. 13).

Təhkiyədə anlaşılmazlıq

Mövcud şifahi örnəkləri araşdırarkən çətinlik yaradan məsələlərdən biri də anlaşılmaz ifadələrin qarşıya çıxmasıdır.

Söyləyicinin süjetə aid informasiyanı dəqiq ifadə edə bilməməsi bir sıra anlaşılmaz məqamların ortaya çıxmasına səbəb olur. “Azərbaycan əfsanələrinin poetikası və süjet göstəricisi” adlı araşdırmamızda bu məsələ ilə bağlı əfsanə nümunələri üzərində geniş bəhs etmişik. Söyləyicinin natamam informasiya verməsi qüsurlu mətnlərin: qırıq süjetli və anlaşılmayan mətnlərin yaranmasına səbəb olur. Həmin araşdırmada süjetin bir hissəsinin deyilmədiyi mətnləri qırıq süjetli, bəzi hissələri başa düşülməyən mətnləri isə anlaşılmaz mətnlər adlandırmışdıq. Anlaşılmaz məqamları da özlüyündə a) mətnlərin anlaşılmayan ifadələrlə adlandırılması; b) hər hansı halın və ya hərəkətin anlaşılmaz izahı; c) oxucuya məlum olmayan adların işlədilməsi; ç) personaj və onun xüsusiyyətlərinin yanlış təqdimi; d) yaranışın əvvəlki vəziyyəti ilə düzgün əlaqələndirilməməsi; e) təsvir olunan hadisənin məntiqsiz izahı; ə) möcüzəli hadisənin anlaşılmazlığı; f) digər janrlara aid xüsusiyyətlərin əfsanələrə yamanması; g) əfsanə mətnlərinin daxilində yazılı mətnlərin mövcudluğu. Qeyd edək ki, sonuncu qrup daha çox tərtibçilərlə əlaqəli olur. Bu

kimi xüsusiyyətləri bütün janrlara aid örnəklərdə aşkar etmək mümkündür. Bir qədər əvvəldə nümunələrdə danışq dilinin saxlanmalı olduğunu vurğladıq. Belə olan halda anlaşılmaz ifadələrin mətndən çıxarılması düzgün olmaz. Burada ən məqsədəuyğun üsul həmin ifadələrə alt yazıda izah verilməsidir.

Söyləyici təhkiysində toplayıcı və tərtibçilərin işində çətinlik yaradan bəzi məqamlar qarşıya çıxır. Kitablari tərtib edərkən yarımçıq söylənmiş, bəzən də anlaşılmayan ifadələrlə dolu örnəklərə rast gəlirik. Söyləyici epik informasiyanı tam bilmədiyi üçün süjetin yalnız bir hissəsini danışır. Mətnin qüsurlu olduğunu bilmək üçün süjetin tam variantı ilə müqayisə etmək lazım gəlir. Azərbaycan folklorunda Ay və Günəş haqqında çoxlu qırıq süjetli mətnlər vardır. Mətnləri araşdırarkən bəlli olur ki, söyləyici bəzən hər hansı hərəkətin baş vermə səbəbini, bəzən yaranış hissəsini, bəzən dua etmə, bəzən çevrilmə hissəsini söyləmir (Hüseynqızı-Əmirli, 2023, s. 61).

Söyləyicinin mətni aydın bir şəkildə danışmaması, anlaşılmayan kəlmələrin işlədilməsi də tərtibat işində müəyyən çətinliklər yaradır. Məsələn, “Həməzə bulağı” adlı mətndə söyləyici: “Allahın hökmünən Həməzə Allaha qarşı üz döndərdiyinə görə ordan bulaq çıxır” (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, I, 2012, 119). Ənənəyə görə, yaxşı əməl sahibləri mükafata, pis əməl sahibləri cəzaya layiq görürlər. Allahdan üz döndərənlərin mükafatlandırılması ənənəyə uyğun gəlir. Bu kimi anlaşılmaz məsələlərin aydınlaşdırılması, təbii ki, toplayıcıların üzərinə düşür. Anlaşılmayan mətnlərin öyrənilməsi söyləyici təhkiyəsinin xüsusiyyətlərini ortaya çıxarmaq baxımından zəruridir.

Söyləyici təhkiyəsində janr dəyişikliyi

Yuxarıda qeyd etdik ki, eyni söyləyici bir örnəyi iki dəfə və ya dəfələrlə danışanda müəyyən variantlaşma cəhətlərinə malik olur. Eyni süjet də fərqli söyləyicilər tərəfindən söyləndikdə burada da variantlaşma gedir, bu da bəzi hallarda hətta janr dəyişikliyinə belə səbəb ola bilər. Bir söyləyici Ülkər ulduzu haqqında süjeti əfsanə şəklində söyləyir (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, VII, s.16), ikinci söyləyici süjetin sonuna müəyyən əlavələr edərək onu rəvayət janrına uyğunlaşdırır (Qarabağ folkloru, V, s. 224). Ənənəvi əfsanə süjetinə görə, Ülkər əvvəl qız olur, dua edib ulduza çevrilir, ikinci süjetdə isə atanın ürəyi yumşalır, qızını xəpərestə vermir, buna görə də Ülkərin dua edib çevrilməyə məruz qalmasına ehtiyac qalmır. Bu vəziyyəti digər nümunələrlə də izah etmək olar. Folklor göstəricilərinin nəzəri və praktik məsələlərini tədqiq edən A.Rafayeva də bu məsələdən bəhs edərək janrın müəyyən olunmasında söyləyici təhkiyəsini önə çəkir (<http://www.ruthenia.ru/folklore/rafaeva3.htm>). Çuvaş folklor janrlarını tədqiq edən İ.İlina da oxşar fikir ifadə edərək yazır: “Müxtəlif dövrlərdə söyləyicilərin dünyagörüşləri dəyişdiyinə görə onun təhkiyəsində əfsanəyə, yaxud da rəvayətə xas hər hansı əlamət ola və ya olmaya bilər (Азбелев, 1965, s.12-13). Deməli, eyni süjet müxtəlif söyləyicilərin təhkiyəsində fərqli janrlara aid ola bilər.

Toplayıcının sualları qarşısında söyləyicilər bütün bildiklərini danışmağa cəhd edirlər. Söyləyicilərin janr haqqında təsəvvürü olmadığına görə verilən suallar qarşılığında məlumatlı olduqları bütün məsələlərdən bəhs edirlər. Burada bəzən nağıl süjetinə hər hansı əfsanə və ya rəvayət süjeti də əlavə edir, bəzən isə əksinə olur. Ə.Əsgər bu məsələni dəqiq ifadə edərək yazır: “Elə hallar olur ki, mətn qarışıq janrda olur. Məsələn, mətn nağıla məxsus girişlə başlayır, əfsanə və rəvayətə məxsus sonluqla qurtarır” (Zəngəzur folkloru, XII, 2005, s. 27). Bütün bu qarışıqlıqların səliqəyə salınması, düzgün janr bölgüsünün aparılması isə tərtibçidən yaxşı nəzəri bilik və təcrübə tələb edir.

Həm söyləyici, həm toplayıcı

Ənənəvi olaraq toplayıcılar şifahi örnəkləri söyləyiciləri danışdıraraq toplayırlar. Söyləyici danışarkən həm təhkiyə, həm də digər ifa xüsusiyyətlərini gerçəkləşdirir. Tədqiqatçılar isə söyləyici təhkiyəsini kompleks şəkildə, yəni digər ifa xüsusiyyətləri ilə birlikdə araşdırırlar. Bəzi hallarda söyləyici təhkiyəsini digər ifa xüsusiyyətləri ilə birlikdə tədqiq etmək imkansız olur. Folklorşünaslıq tarixində bu cür “birgəlik”dən azad olaraq öz şifahi biliklərini düşüncədən yazıya alaraq mətnləşdirən ədiblər olmuşdur. Belə olan halda söyləyici və toplayıcı eyni şəxsdir, özü öz bildiklərini, ənənədən gələn düşüncələrini birbaşa mətnləşdirir. Bu cəhət əsasən mühacirətdə yaşayıb Vətəni təbliğ edən həmvətənlərimizə xas olmuşdur. Almaz Həsənqızı mühacirət folkloru ilə bağlı araşdırmalarında yazır: “Folklor örnəkləri toplanaraq müxtəlif dillərə tərcümə edilmiş, ayn-ayrı ölkələrdə nəşr və təbliğ olunmuşdur. Bu da bir tərəfdən, folklor örnəklərinin unudulmasının qarşısını almaq, vətəni dünyada tanıtdırmaq arzusundan irəli gəlmişdirsə, digər tərəfdən, ziyalıların qürbət acılarını qismən azaltmış, onlara təskinlik vermişdir” (Həsənqızı, 2015, s. 9). Daha sonra araşdırıcı Ə.Cəfəroğlu, M.Ə.Rəsulzadə, M.B.Məmmədzadə, Ə.Yurdsevər, H.Baykara, S.R.Rəfiyev kimi ədiblərin folklorla bağlı araşdırmalarından, eyni zamanda bu araşdırmalarda janrlar üzrə təhkiyənin dəyişməsi məsələsindən bəhs etmişdir.

Elmi-texniki tərəqqi və söyləyici təhkiyəsi

Folklor nümunələrinin öyrənilməsi ənənəni bütöv şəkildə başa düşmək üçün ən yaxşı üsuldur. Folklor örnəkləri maddi və mənəvi həyatın bütün tərəflərini özündə əks etdirir. Elmin və texnikanın getdikcə inkişaf etməsi, insanların bir-biri ilə ünsiyyətdən daha çox texniki vasitələrlə ünsiyyətdə olması, onlar arasındakı bağlılığın zəifləməsi, eyni zamanda vaxtilə ortaq şəkildə icra edilən bir çox mərasimlərin artıq tarixə qovuşması, bütün bunların təsiri ilə söyləyicilik sənətinin əvvəlki səviyyəsində olmaması və təhkiyənin yoxsullaşması fikrinə gətirib çıxarır. Bu, məsələyə tək tərəfli yanaşma olar. Doğrudur, ünsiyyətin və əsas sütunu ünsiyyət olan, kollektiv icra edilən mərasimlərin zəifləməsi yeni folklor örnəklərinin yaranmasına öz təsirini göstərməkdədir. Etiraf etmək lazımdır ki, qiymətli materiallar toplanıb və indi də toplanmağa davam edir. “Professional söyləyicilərə bu gün rast gəlməsək də, yaxşı yaddaşa, gözəl təhkiyə manerasına, zəngin repertuara

malik, ünsiyyətə, həm də bildiyi folklor nümunələrini böyük həvəslə söyləyən söyləyiciləri tapmaq mümkündür”(Qarabağ: folklor da bir tarixdir, I, s. 8). Ancaq digər tərəfdən, elmin və texnikanın inkişafı sayəsində biz topladığımız örnəkləri yazıya köçürərək nəşr etdirib auditoriyaya çatdırı bilər, onun yayılmasını sürətləndiririk. Bu baxımdan, elmi-texniki tərəqqini bir tərəfdən söyləyici təhkiyəsinin zəifləməsinə təsir göstərən (yəni əvvəl toplanmış örnəklər daha çox danışq dilini ifadə edirsə, təhsil almış insanların çoxalması ədəbi dili daha çox aktiv edir), digər tərəfdən folklorun bir elm kimi inkişafına müsbət təsir edən faktor kimi dəyərləndirmək olar. Əsas məsələ ənənədən gələn dünyagörüşün, düşüncənin yerində olmasıdır. Çünki ənənəvi təhkiyə ənənəvi düşüncə tərzinin məhsuludur. Yəni təhsilli olub, həm də ənənə adamı olmaq, ənənəvi düşünmək mümkündür. Son dövrlərin toplama işləri, coxcildli toplama materiallarından ibarət kitabların nəşr olunması sübut edir ki, bu gün də araşdırma üçün qiymətli nümunələr toplanmağa davam edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan folklor antologiyası. V cild. Qarabağ folkloru / Tərtib edən Abbaslı İ. Bakı, Səda, 2000, 414 s.
2. Azərbaycan folkloru antologiyası. XII cild. Zəngəzur folkloru. Toplayıcılar: V.Nəbioğlu, M.Kazımoğlu, Ə.Əsgər. Tərtib edənlər: Ə.Əsgər, M.Kazımoğlu. Bakı, Səda, 2005
3. Azərbaycan mifoloji mətnləri. Tərtib edən Acalov A. Bakı, 1988, 196 s.
4. Bayat F. Folklor dərsləri. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 424 s.
5. Əsgər Ə. Oğuznamə yaradıcılığı, Bakı, Elm və təhsil, 2013, 340 s.
6. Həsənzadə A. Mühacirətdə folklor araşdırmaları. I kitab. Bakı, Elm və təhsil, 2015, 252 s.
7. Hüseynqızı-Əmirli E. Azərbaycan əfsanələrinin poetikası və süjet göstəricisi, Bakı, Elm və təhsil, 2023, 360 s.
8. Kazımoğlu M. Folklor həm keçmiş, həm də bu gündür. Bakı, Elm və təhsil, 2014, 194 s.
9. Kazımoğlu-İmanov M. Folklorlarda üslub məsələsi (Zəngəzur nümunələri əsasında) // Zəngəzur folkloru: mifopoetikasi və etnosemantikasi. Bakı, Elm və təhsil, 2023, S. 4-50
10. Kazımoğlu-İmanov M. Qarabağ və Zəngəzur folkloru: problemlərdən perspektivlərə doğru // Zəngəzur: tarixi məkan və milli yaddaş. Bakı, Elm və təhsil, 2022, 208 s. s. 10-27
11. Kərimova X. Folklor mətnlərinin tərtibi məsələləri. Bakı, Elm və təhsil, 2019, 192 s.
12. Qafarlı R. Mif, nağıl, əfsanə, epos. Bakı, Elm və təhsil, 2011, 780 s.
13. Qarabağ: folklor da bir tarixdir. Toplayıb tərtib edənlər Rüstənzadə İ., Fərhadov Z. Bakı: Elm və təhsil, I kitab. 2012. 464 s.
14. Qarabağ: folklor da bir tarixdir / Toplayıb tərtib edən Rüstənzadə İ. Bakı: Elm və təhsil, IV kitab. 2013, 459 s.
15. Qarabağ: folklor da bir tarixdir. Toplayıb tərtib edən Rüstənzadə İ. Bakı: Zərdabi LTD, V kitab. 2013. 451 s.
16. Qarabağ: folklor da bir tarixdir . Toplayıb tərtib edən Vaqifqızı (Süleymanova) L. Bakı: Zərdabi LTD, VI kitab. 2013. 465 s.

17. Qarabağ: folklor da bir tarixdir / Toplayıb tərtib edən Vaqifqızı (Süleymanova) L. Bakı: Elm və təhsil, VII kitab. 2014. 444 s.
18. Qarabağ: folklor da bir tarixdir. Toplayıb tərtib edən Rüstəməzadə İ. Bakı: Elm və təhsil, IX kitab. 2014. 402 s.
19. Qarabağ: folklor da bir tarixdir, Toplayıb tərtib edən edən Bakı, Elm və təhsil, X kitab, 2018, 382 s.
20. Mümtaz S. El şairləri. Bakı, Səda, 2005, 292 s.
21. Rüstəməzadə İ. Tərtibçidən // Zəngəzur folklor örnəkləri. I cild. Bakı, Elm və təhsil, 2021, 356 s.
22. Salman Mümtazın şəxsi fondundan folklor mətnləri. Transliterasiya və tərtib edənlər: Xəlilov R., Xürrəmçızı A. Bakı, Nurlan, 2013, 92 s.
23. Şərur folklor örnəkləri, II kitab. Toplayan, tərtib edən, ön sözün müəllifi Vaqifqızı (Süleymanova) L. Bakı, elm və təhsil, 2023, 304 s.
24. Talıblı E. Ön söz. Zəngəzur folklor örnəkləri. II cild. Toplayb tərtib edən, ön söz, lüğət, izah və qeydlərin müəllifi: Talıblı E. Bakı, Elm və təhsil, 2022, 432 s.
25. Usta söyləyicilərin repertuarı. II kitab. Toplayan və tərtib edən: Elnarə Hüseynqızı-Əmirli. Bakı, Sabah, 2024, 180 s.
26. Amos D.B. Şartlar və çevre içinde folklorun bir tanımına doğru. Çevireni: M.Ekici // Halk biliminde kuramlar ve yaklaşımlar. III baskı. Ankara. Geleneksel Yayıncılık. 2006. S. 27-40
27. Dandes A. Doku, metin ve konteks. Çevireni: M.Ekici. Halk biliminde kuramlar ve yaklaşımlar. I. Geleneksel Yayıncılık. Ankara. 2006, s. 40-53
28. Dégh L. Legend and Belief, Dialectics of a Folklore Genre. Bloomington, Indiana University Press, 2001
29. Азбелев, С.Н. Отношение предания, легенды и сказания к действительности // – Москва: Славянский фольклор и историческая действительность. Сб. ст. 1965. с. 5-24
30. Лорд А.Б. Сказитель. Москва 1994, 370 с.
31. Рафаева А.В. Теория и практика составления фольклорных указателей. [Elektron resurs] / URL: <http://www.ruthenia.ru/folklore/rafaeva3.htm>

